

Володимир БОРИСОВ,

orcid.org/0000-0001-7468-727X

кандидат філологічних наук, доцент,
декан факультету іноземної філології

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) *borisovl@icloud.com*

СПЕЦИФІКА СТРУКТУРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ТЕРМІНІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті йдеться про формальні характеристики термінів української освіти. Виділено й описано структурні моделі та варіанти цих моделей, за якими утворено складні й складені номени, визначено ступінь продуктивності окремих моделей.

Термінологія забезпечує номінування об'єктів, явищ і процесів, що виникають у різних галузях знань і царинах діяльності людини. Метою статті є дослідження специфіки моделювання термінів освіти, виокремлення структурних моделей, за якими утворено складні (синтетичні) і складені (аналітичні) номени. Різномірне вивчення галузевих терміносистем є суголосним часові, тож актуальність запропонованої розвідки визначається необхідністю дослідження процесів термінотворення і терміновживання у сфері освіти, потребою подальшого аналізу термінів освіти як системи понять, а також ґрунтовного дослідження вживання означених термінів в освітньому просторі з метою їх стандартизації та кодифікації в умовах євроінтеграції та новацій в освіті.

У дослідженні термін розуміємо як одиницю, оформлену за законами певної мови, що має спеціальне значення, яке віддзеркалює основні й суттєві на цьому рівні розвитку науки ознаки відповідного поняття. Крім цього, спеціальний характер одиниці може бути підтверджений за допомогою обліку критеріїв концептуальної цілісності та знаковості, зокрема інформаційного, статистичного, семантичного й логіко-інтуїтивного. У цій статті термінологія освіти розглядається в динаміці, тому критерій нормативності має меншу значущість.

Проведений аналіз формально-змістових параметрів термінів освіти може слугувати певним орієнтиром для коректного термінотворення й терміновживання в межах освітньої парадигми. Терміни – складні слова й терміни-словосполучення характеризуються семантичною цілісністю. Найбільша кількість термінів є словосполученнями, вони не тільки висловлюють приналежність до того чи того класу, що віддзеркалює родо-видові відношення понять, але й забезпечують однозначність і системність термінологічних рядів.

Ключові слова: *терміни освіти, структурно-семантичні моделі, складні (синтетичні терміни), складені (аналітичні терміни), родо-видові відношення.*

Volodymyr BORYSOV,

orcid.org/0000-0001-7468-727X

Candidate of Philology, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Foreign Philology

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) *borisovl@icloud.com*

SPECIFICS OF TERMS STRUCTURAL MODELLING IN MODERN UKRAINIAN EDUCATION

The article deals with formal characteristics of the term in Ukrainian education. Structural models and their variants for creating complex and compound terminological items are singled out and described; productivity of some models is defined.

Terminology provides nomination of objects, phenomena and processes which appear in new fields of knowledge and spheres of human activity. The aim of the research is to study the specifics of terms modelling in the sphere of education, to define typical structural models which are employed for complex (synthetical) and compound (analytical) terms formation. Multiaspect study of terminology is vital, so the topicality of the article is predetermined by the necessity to trace processes of terms creation and terms usage in Ukrainian education, by the need for further analysis of educational terms as a system of concepts, as well as a thorough study of the terms under analysis usage in the sphere of education aiming at standardizing and codifying them within the framework of European integration and innovations in education.

In this research, the term means a unit created according to the laws of a certain language, which has its special meaning reflecting basic and essential features of the concept at this level of science development. Special nature of the unit can be confirmed by taking into account the criteria of conceptual integrity and significance, including informational,

statistical, semantic and logical-intuitive ones. In this article, the terminology of education is considered in its dynamics, so the criterion of normativeness is less important.

The analysis of formal semantic characteristics of terms in the sphere of education can serve as a guide for correct terms formation and terms usage in the domain of educational paradigm. Compound terms and complex terms are characterised by semantic integrity. The largest number of terms is compound ones, they express their belonging to a class, which reflects generic and specific relations of notions, and provide uniqueness and systemic organisation of terminological rows.

Key words: terms of education, structural-semantic models, complex (synthetical terms), compound (analytical terms), generic and specific relations.

Постановка проблеми. Вивчення галузевих терміносистем є одним з актуальних завдань сучасного мовознавчого дискурсу. Серед численних проблем, пов'язаних з описом і класифікацією термінів, важливим є питання їх творення та моделювання.

Сьогодні стрімко розвиваються міжнародні контакти, що зумовлює активне впровадження новітніх технологій, методів і прийомів навчання, нової термінологічної лексики в освітній простір, появу нових галузевих понять. Тож вибір термінології освіти як об'єкта дослідження пояснюємо, з одного боку, важливістю цієї галузі в житті світової спільноти, необхідністю її уніфікації та вдосконалення, з іншого – недостатнім вивченням специфіки цього терміноресурсу та закономірностей його функціонування як особливої підсистеми сучасної української мови. Сучасні мови професій, галузеві метамови, зокрема й освіти, стали не тільки достатніми за обсягом лексичного складу, але й значною мірою самостійними.

Такий стан термінів освіти характерний не тільки для української мови, а й для всіх мов, це вимагає об'єктивного висвітлення й виявлення будь-яких закономірностей ефективного використання цих термінів у професійному мовленні.

Аналіз досліджень. Українська освітня термінологія стрімко розвивається, це підтверджують відомі моніторингові дослідження в галузі освіти й педагогіки, відбиті у працях вітчизняних і закордонних авторів: А. Белкіна, Б. Блума, Дж. Вілмута, М. Грабара, Т. Гусена, А. Качалова, О. Локшиної, Т. Лукіної, О. Ляшенка, А. Майорова, Е. Нарді, О. Патрикеевої, В. Приходька, В. Попова, Р. Торндайка; у статті М. Голець «Українська термінологія моніторингу в галузі освіти» (2010 р.); колективній роботі «Державне управління у сфері освіти» (2013 р.) Н. Протасової, В. Лугового, Ю. Молчанової (у терміносистемі цієї галузі виразнена низка типових процесів, властивих сучасній освітній термінології загалом – В. Б.).

Метою статті є дослідження специфіки моделювання термінів української освіти, виокремлення структурних моделей, за якими утворено складні й складені номени.

Термінологія освіти заслуговує на глибоке наукове дослідження й опис. Необхідність опису українських термінів в освіті пояснюємо розумінням поняття *освіта*: «Освіта – за концепцією Міжнародної стандартної класифікації освіти 2011, 2013 рр. (ЮНЕСКО, ООН) – процеси, якими суспільство цілеспрямовано передає накопичену інформацію, знання, розуміння, погляди, цінності, уміння, компетентності та вчинки від покоління до покоління. Вони містять комунікацію з метою навчання / навченості. Комунікація передбачає передавання інформації, повідомлень, ідей, знань, принципів» (Артьомов, 2015: 110–111).

Актуальність наукової студії зумовлена низкою чинників. В останні роки науковий інтерес до вивчення й опису термінознавства загалом і галузевих термінологій зокрема помітно зріс, термінологія стала динамічнішою внаслідок удосконалення наукового знання, виявлення основних тенденцій її розвитку, визначення закономірностей семантичної і структурної організації української термінології освіти й перетворення її на термінологічну систему. Також актуальність теми дослідження визначаємо залученням терміна до парадигми сучасних лінгвістичних досліджень, наявними лакунами в теоретичній розробленості його як репрезентативної одиниці процесу пізнання.

У статті подаємо опис української освітньої термінології на базі аналізу особливостей її формування, розвитку та структурних ознак, принципів їх формування, а також визначаємо найбільш поширені структурні моделі означених термінів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

1. Здійснити відбір термінологічного матеріалу для подальшого його опису й аналізу.
2. Представити типологію українських термінів освіти (класифікація за частинами мови).
3. Вивчити структурні особливості українських термінів освіти й установити ступінь їхньої продуктивності.

З-поміж загальнонаукових методів залучено дедуктивно-індуктивний аналіз, що забезпечив теоретико-практичні узагальнення й дав змогу сформулювати конкретні висновки дослідження,

а також уможливив об'єктивну інтерпретацію мовних фактів, отриманих у процесі аналізу емпіричного матеріалу; описовий метод посприяв формуванню всебічного уявлення про предмет аналізу в усьому різноманітті його функціональних виявів; метод зіставного аналізу (установлення відмінних і спільних ознак складних і складених термінів).

Виклад основного матеріалу. Аналіз української термінології сфери освіти в межах історико-діахронічного й синхронічного підходів є внеском у розвиток загальної теорії терміна. Значущість проведеного дослідження полягає в обґрунтуванні змоги цілісного підходу до вивчення терміна як специфічної, комплексної (семантична, формальна, функціональна) одиниці мовної системи.

Українська термінологія освітньої галузі пройшла тривалий період свого становлення, можна виділити три стадії, яким властиві різні ступені продуктивності способів термінотворення:

1. Тенденція до інтернаціоналізації термінології. Українська наукова мова формується за міжнародним стандартом, тому семантичні лакуни в її терміносистемі заповнюються внаслідок запозичень, адже, на думку лінгвістів, «інтермовна термінологія є запорукою пришвидшення інтелектуальної інтеграції українських науковців у світовий інформаційний простір» (Гриценко, 2008).

2. Дієслова-терміни мають самостійне термінологічне значення, оскільки семантика терміна-дієслова виражає поняття конкретного процесу, явища, що описують у певній ситуації, водночас відбувається творення особливих підсистем спеціальних понять.

3. Термінологічна метафоризація є закономірним явищем і посідає важливе місце у формуванні української термінології освітньої галузі. Специфіка семантичних зв'язків термінів освітньої галузі визначається екстралінгвальною зумовленістю явищ внутрішньогалузевої синонімії, міжгалузевої полісемії й омонімії в досліджуваній термінології.

Реалії освіти в Україні вимагають від сучасного термінознавства унормованої, класифікованої термінології, що зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення природи терміна, його структурної будови, способів творення, місця й ролі в певній терміносистемі.

Термінологічна система української освіти відзначається динамічністю, результатом чого є зміни структурних параметрів терміна, зокрема збільшення кількості аналітичних термінів. Це зумовлено тим, що вироблені синтетичні терміни не завжди спроможні задовольнити потреби

науки в наявності оптимального поняттєвого апарату, наприклад: *андрагогіка, антрепренер, гуманоцентризм, едукологія, етнопедагогіка, інтерактивність, логопедія, моніторинг, педоцентризм, професіограма, профкваліфікація, психотехніка, постдоктор, самоосвіта, самоплагіат, сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, школознавство*. Тому постає питання про взаємозв'язок синтетичних й аналітичних термінів, а також про умови їх варіювання (Купіна, 2018: 85).

Аналітичні терміни – це реакція на сучасні вимоги термінологічної номінації; з одного боку, це прозова мотивованість, а з іншого – ускладнення поняттєвого апарату. Загальномовні словотвірні моделі, за допомогою яких творяться синтетичні терміни, не можуть вичерпати всі можливі й необхідні терміноназви у сфері освіти, тому із цією метою використовують самостійний і продуктивний сьогодні спосіб номінації за допомогою аналітичних назв.

За допомогою комбінаторного методу вивчення лексики, зокрема моделювання, виділяємо структурні моделі термінів, які вказують на частиномовну належність і морфемний склад компонентів терміна, а також на розміщення елементів у зазначеному терміні (Кияк, 1989: 104).

Серед структурних моделей аналітичних освітніх термінів, за вже встановленою в мовознавстві класифікацією, виділяємо двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатоконпонентні. Для експліцитного уявлення значення і внутрішньої форми будемо використовувати такі позначення: А – прикметник, N – іменник, V – дієслово.

Двокомпонентні термінологічні сполучення визначаємо такими моделями: а) А + N: *післядипломна освіта, освітні послуги, освітня програма*, б) N + N: *управління освітою, педагогіка партнерства, професійне зростання, принцип дитиноцентризму, процес виховання, автономія школи, експертні оцінки, освітня субвенція*.

Трикомпонентні терміни мають відповідні структури: а) А + А + N: *вища професійна освіта, індивідуальна освітня траєкторія, інклюзивне освітнє середовище, індивідуальний навчальний план, публічні освітні ресурси*; б) N + А + N: *суб'єкт освітньої діяльності, якість освітньої діяльності, система дошкільної діяльності, здобуття дошкільної освіти, фінансування малокомплектних шкіл, сертифікація педагогічних працівників*; в) А + N + N: *освітня програма школи, бакалаврська система освіти, бюджетне фінансування шкіл*; г) N + N + N: *реформування системи освіти, система управління освітою,*

авторитарний стиль керівництва, бюджетне фінансування шкіл, успішна самореалізація особистості, підвищення кваліфікації вчителів, спеціальні заклади освіти.

Збільшення кількості компонентів і збільшення можливостей різноманітних варіантів перебувають у пропорційній залежності. Чотирикомпонентні терміни утворюються на основі трикомпонентної структури й поступово примножують кількість моделей: а) $A + A + A + N$: *якісна та доступна дошкільна освіта*; б) $N + N + N + N$: *Міністерство освіти і науки України*; в) $N + N + A + N$: *методика навчання освітніх галузей*; г) $A + N + A + N$: *Державний стандарт початкової освіти*.

Багатокомпонентні терміни мають різну кількість складників: *навчання дітей з особливими освітніми проблемами, Комісія з питань вищого корпусу державної служби, вивчення материнської мови у школі, Національне агентство з питань державної служби, Генеральний директор директорату вищої освіти і освіти дорослих, інклюзивне та інноваційне суспільство освіченого загалу, якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих, Державний стандарт базової середньої освіти на основі компетентного підходу, порядок проведення моніторингу якості освіти, положення про центри професійного розвитку педагогічних працівників, нормативно-правове забезпечення загальної середньої освіти, нормативно-правове регулювання відносин у системі загальної середньої освіти, комплектування системи загальної середньої освіти педагогічними працівниками, Державні стандарти загальної середньої освіти, державне інспектування закладів загальної середньої освіти, ліцензування закладів загальної середньої освіти, документ про загальну середню освіту для дітей із порушенням зору, закон зростаючої суб'єктивності та інтелектуальності в управлінні*. Багатокомпонентні терміни сучасної освіти відтворюють самостійне наукове значення й сприймаються як неподільне ціле, у них розпізнається семантика складників, що не суперечить значенню терміна загалом. Форма аналітичної конструкції здатна більш точно відтворити зміст конкретного поняття освітньої галузі.

Моделювання та легітимізація аналітичних термінів освіти передбачають опору на граматичні структури, що перебувають у стадії формування. У зазначених аналітичних термінах переважають міжнародні або запозичені елементи, що так чи інакше адаптувалися в сучасній українській мові.

Зазначена розгалуженість серед термінів освіти відбивається в переважній кількості аналітичних термінологічних сполук порівняно із синтетичними термінами.

Дослідження формування термінологічних систем окремої мови потребує залучення екстралінгвальних чинників, але особливу увагу слід звернути не на культурно-історичні, економічні, політичні особливості, а на поняттєвий апарат термінологічних систем у мові, бо це сукупність елементів спеціальної лексики, яка сприяє розвитку освіти, науки й культури народу.

Висновки. Формування галузевих термінологій як сукупностей термінів спеціальної царини знань – це здебільшого тривалий процес, що проходить кілька етапів. Поетапна робота з моделювання термінополя освітньої галузі дозволяє створити багаторівневу класифікаційну структуру. Найхарактернішими для термінології сучасної освіти є двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатокомпонентні словосполучення. Кількісно найбільшу частку серед проаналізованих термінів освітньої галузі становлять моделі: «прикметник + іменник», «іменник + іменник»; моделі із трьома компонентами: «прикметник + прикметник + іменник»; «іменник + прикметник + іменник»; «іменник + іменник + іменник». Багатокомпонентних термінів в освіті найбільше, це невід'ємний складник означеної терміносистеми, існування якої вимагають сучасні реалії, зокрема нові напрями розвитку освіти.

Структурні особливості будь-якої терміносистеми є важливим чинником для вивчення, систематизації та використання її термінологічних одиниць, зокрема, аналіз номінативних особливостей термінології сфери освіти української мови доводить, що вона є відкритою і динамічною системою, яка вдосконалює свій функціональний статус, тому закономірності її розвитку потребують уваги мовознавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриценко П. Українська термінологія і термінографія на етапі розбудови. *Українська наукова термінологія: стан та перспективи* : збірник наукових праць 1-ї Наукової конференції. Київ : Наук. думка. 2008. С. 5–16.
2. Інновації у вищій освіті: глосарій термінів і понять / уклад. І. Артьомов. Ужгород : ПП «Аутодор – Шарк», 2015. 160 с.
3. Кияк Т. Лингвистические аспекты терминоведения : учебное пособие. Киев, 1989. 104 с.

4. Купіна І. Формування термінологічної компетентності майбутніх педагогів під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХНПУ, 2018. Вип. 15. С. 54–59.
5. Оніщук Л. Нова українська школа: реалії і перспективи. *Український педагогічний журнал*. Київ, 2018. С. 2–15.

REFERENCES

1. Hrytsenko P. Yu. (2008) *Ukrainska terminolohiia i terminohrafiia na etapi rozbudovy* [Ukrainian terminology and terminography at the stage of development]. *Zbirnyk naukovykh prats 1-yi naukovoï konferentsii "Ukrainska naukova terminolohiia: stan ta perspektyvy"*. Kyiv : Nauk. dumka, 2008, pp. 5–20 [in Ukrainian].
2. *Innovatsii u vyshchii osviti: hlosarii terminiv i poniat* [Innovations in higher education: a glossary of terms and concepts] / uklad. : I. V. Artiimov. Uzhhorod : PP "AUTDOR – SHARK", 2015, 160 p. (Seriiia "Ievrointehratsiia: ukrainskyi vymir". Vyp. 25) [in Ukrainian].
3. Kyiak T. R. *Lingvisticheskie aspekty terminovedeniya : ucheb. posobie* [Linguistic aspects of terminology: manual]. Kyiv, 1989, 104 p. [in Russian].
4. Kupina I. O. *Formuvannia terminolohichnoi kompetentnosti maibutnix pedahohiv pid chas vyvchennia kursu "Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam)"* [Developing terminological competence of future teachers while studying "Ukrainian Language (for professional purposes)"]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody "Teoriia i metodyka navchannia: prroblemy ta poshuky"*. Kharkiv : KhNPU, 2018, pp. 54–59 [in Ukrainian].
5. Onyshchuk L. A. *Nova ukrainska shkola: realii i perspektyvy* [New Ukrainian school: realities and prospects]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. Kyiv, 2018, pp. 2–15 [in Ukrainian].